

کتابشناسی حکیم جلوه

غلامرضا گلی زواره

۱۰۷۵ هجری تحریر شده است، قطع آن وزیری است و ۴۶۹ برگ دارد.

دکتر سید محمد مشکوة - استاد دانشگاه - که این نسخه را در اختیار داشته آن را با نسخه ای که در سال ۵۳۶ کتابت و با نسخه اصل مطابقت شده، مقابله نموده و هیچ گونه اختلافی بین این دو نسخه مشاهده نمی کند و این مطلب کمال دقت و استادی مرحوم جلوه را در تصحیح و احاطه کامل آن حکیم بر آثار بوعلی به اثبات می رساند. مرحوم مشکوة این نسخه را به دانشگاه تهران اهدانمود که معرفی شد

در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نیز نسخه ای خطی از کتاب شفا به شماره ۱۹۱۱، شماره ثبت دفتر ۶۱۴۲۹-۶۱- که در ملک یحیی دولت آبادی بوده - نگهداری می شود، وی فقراتی از حواشی مرحوم جلوه را در وقت حیات آن حکیم با خط زیبای شکسته نستعلیق بر روی و پشت یک برگ اضافی (اولین برگ نسخه) نقل کرده و زیر آن نوشته است: «نقل من خط الاستاد ادم الله بقاءه سنه ۱۳۱۲ و سپس امضا کرده است. پس از پایان نسخه متن اصلی سه نوشته به زبان عربی از دولت آبادی موجود است که یکی تاریخ درگذشت

سید ابوالحسن طباطبایی مشهور به «حکیم جلوه» از فلاسفه بزرگ شیعی است. آثار وی متأسفانه چنانکه شایسته و بایسته است شناخته و شناسانده نشده است. در این فهرست با آثار وی و چگونگی آنها آشنا می شویم:

۱- حاشیه بر شفای ابوعلی سینا

کتاب شفا از تالیفات شیخ الرئیس ابوعلی سیناست که جلوه از روی آن درس می گرفت و ضمن تدریس بر آن حاشیه می نوشت، مجموعه حواشی جلوه بر این کتاب خود اثر مستقل و نسبتاً پر حجمی را تشکیل می دهد و مشروحترین حاشیه نویسی ها بر اثر یاد شده در بخش منطق، طبیعیات و الهیات آن است.

نسخه ای از شفای بوعلی سینا با حواشی جلوه به خط آن حکیم در کتابخانه دانشگاه تهران نگهداری می شود، حاشیه های جلوه به خط روشن است^۱ و در برگ ۲۶۸- الف به خط میرزا محمد طاهر تنکابنی آمده است که: «این کتاب مستطاب از کتبی است که مرحوم میرزا استاد اعظم و فیلسوف معظم له سید بزرگوار میرزا ابوالحسن متخلص به جلوه - طاب ثراه - از اول آن تدریس می فرمودند و تمام آن را از مباحث کم مقعلات عشر تصحیح فرموده و بر آن حواشی مرقوم داشته اند و الحق یادگار بزرگی از آثار آن مرحوم می باشد.»^۲

نسخه خطی شفا که در اختیار جلوه بوده به خط نسخ عالی توسط محمد صالح اردستانی در سوم ذیحجه الحرام

۱. فهرست کتابهای اهدایی سید محمود مشکوة به کتابخانه دانشگاه تهران، جلد سوم، بخش یکم نگارش محمد تقی دانش پژوه، ص ۲۹۸.
۲. تاریخ فلاسفه اسلام، مرتضی مدرس چهاردهی، تهران، فروغی ص ۴۱۱.

نسخه‌ای مخطوط از این اثر که حواشی جلوه در آن به خط نستعلیق آمده به شماره ۷۰۷۸ در کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) نگهداری می‌شود.^۴

در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نیز نسخه‌ای مخطوط از این اثر نگهداری می‌شود که متأسفانه به هنگام صحافی و بر اثر بی‌توجهی، بخش زیادی از حواشی آن از بین رفته است.

مدرس تبریزی می‌گوید که حواشی جلوه بر اسفار اربعه مورد استفاده اهل فن می‌باشد.^۵

۳- اثبات الحركة الجوهریه

این رساله که در برخی منابع و کتب تراجم به صورت «رساله در تحقیق الحركة فی الجوهر» ضبط شده حاوی نظارت جلوه در بحث حرکت جوهری و بررسی اندیشه‌های ملاصدرا در این خصوص است. شیخ آقا بزرگ تهرانی آن را معرفی نموده^۶ و درباره آن دایرة المعارف تشیع نوشته است:

«کتابی است فلسفی به زبان عربی درباره اثبات این مطلب که حرکت علاوه بر اعراض در جوهر نیز وجود دارد»^۷ این کتاب در سال ۱۳۱۳ هجری قمری همراه با شرح الهدایة میبیدی به طبع رسید.

۴- حاشیه بر شرح الهدایة الاثیریة

بر کتاب الهدایة الاثیریة اشیرالدین مفضل بن عمر الابهری (متوفی به سال ۶۶۰ هجری) ملاصدرا شرحی نوشته که جلوه بر آن حاشیه‌ای مبسوط زده است که در سال ۱۳۱۳ هجری قمری با شرح کتاب انتشار یافت. موضوع آن در منطق، طبیعیات و الهیات می‌باشد.^۸

۱. فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی (اسلامی) عبدالحسین حایری، ج ۵ صفحات ۴۰۱-۴۰۲.
۲. قرآن و عرفان و برهان از هم جدایی ندارند، حسن حسن‌زاده آملی، تهران موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی چاپ اول، ۱۳۷۰، ص ۶۶.
۳. الذریعه، ج ۶ ص ۱۹.
۴. فهرست کتب خطی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ج ۱۸، ص ۲۳۸.
۵. ریحانة الادب، ج اول، صفحات ۴۱۹ و ۴۲۰.
۶. الذریعه، ج اول، ص ۸۹.
۷. دائرة المعارف تشیع ذیل اثبات الحركة الجوهریه، ج اول، ص ۴۶۱.
۸. فهرست کتب خطی کتابخانه عمومی معارف، عبدالعزیز جواهر الکلام. چاپ ۱۳۱۳ شمسی مطبعة مهر، جزء اول، ص ۱۲۲.

مرحوم جلوه در ۶ ذیقعدہ ۱۳۱۴ و مجملی درباره سرگذشت اوست. در یادداشتی دیگر که آن را در خصوص زندگی جلوه نوشته، آورده است: این کتاب نفیس را از آغاز تا پایان نزد فریدزمان سید ابوالحسن طباطبایی متخلص به جلوه- ادام الله ایام افادامة- خواندم یک کلمه جا افتاده و یا نادرست در آن ندیدم.^۱

حواشی جلوه بر کتاب شفای بوعلی سینا از محاسن زیادی برخوردار است، از جمله مسزایا آنکه جلوه حتی الامکان کلام شیخ را به کلام خودش تفسیر کرده و مطلبی را که در جایی مجمل گذاشته و در جای دیگر شرح آن را داده، توضیح آن را آورده است. و در هر موضع کتاب، مهمات مطالب را عیناً از کتب قدما در تأیید، توضیح، رد و یا ایراد به عین الفاظ نقل نموده و نام مآخذ حواشی را هم در پایان، یاد کرده است. در واقع مضامین غامض کتاب شفا را با کمال امانتداری به کلمات مؤلف و اظهار نظر فلاسفه سابقین با حواش خود شرح نموده و همه جا نقل قولها را به صاحب اصلی آن نسبت داده است. شرح جلوه در مباحث طبیعی که در عصر وی بیشتر مورد بحث بوده، مفصلتر از بقیه قسمتهای کتاب است.

۲- حواشی بر اسفار اربعه ملاصدرا

کتاب گرانسنگ اسفار در حکمت متعالیه می‌باشد که علامه حکیم مرحوم شعرانی آن را «به لطف الهی» تعبیر می‌نمود. در این کتاب بر مسائل عالی عرفانی اقامه برهان شده و بین عقل و ذوق، فکر و شهود، تطبیق به عمل آمده است چنانچه خود ملاصدرا در چند جای این کتاب گفته است که: «ما حقایق عرفانی را برهانی نموده ایم»^۲

جلوه بر این کتاب حواشی بسیاری نوشت و غالب منابع و مآخذ مضامین مندرج در اسفار را مشخص نمود و ضمن تحریر این حواشی، مآخذ را آورد. کمتر مطالبی در اسفار مشاهده می‌شود که میرزای جلوه در حواشی و تعلیقات درباره آن موضوعی را مطرح نکرده باشد.

مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی ذیل حواشی اسفار می‌نویسد:

«اسفار اربعه یا حکمت متعالیه که فیلسوف عارف میرزا ابوالحسن، ملقب به جلوه، بر آن حاشیه‌ای نوشته است»^۳

۵- کلی و اقسام آن

رساله‌ای است در علم منطق به زبان عربی از حکیم جلوه و به خط نستعلیق شاگرد دانشورش حاج سید عباس شاهرودی که در سال ۱۳۰۷ هجری نوشته شده و نسخه‌ای از آن به شماره ۱۱۷۲ در کتابخانه آستان قدس رضوی مضبوط است.^۱

۶- تعلیقه بر رساله دُرّة الفاخر تحت عنوان اثبات واجب

اصل این اثر، اجمالی است در تحقیق و بیان و آراء و عقاید صوفیه، حکما و متکلمین در اثبات وجود اسماء و صفات واجب و کیفیات صدور کثرت از مبدأ عزوجل که نورالدین عبدالرحمن جامی آن را تألیف نموده و جلوه تعلیقه‌ای بر آن نگاشته است. متن کتاب به عربی است و نسخه‌ی مخطوطی از آن به خط نستعلیق شاگرد جلوه (مرحوم شاهرودی) که در سال ۱۳۰۶ هجری قمری تحریر شده به شماره ۶۴۹ در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.^۲

۷- تعلیقات بر شرح فصوص قیصری (عربی)

اصل کتاب یعنی فصوص الحکم از ابن عربی است که داوود قیصری (متوفی به سال ۷۵۱ قمری) بر آن شرحی نگاشته است. که به این شرح، جلوه تعلیقات مشروع نوشته است. شیخ آقا بزرگ تهرانی در معرفی حواشی یا تعلیقات مزبور چنین می‌نگارد:

از آن سید حکما میرزا ابی‌الحسن معروف به جلوه می‌باشد که نسخه‌ای از آن را به خط شاگردش سید عباس موسوی شاهرودی یافتیم. این نسخه را حاج عماد نامی خریده و در سال ۱۳۵۰ بر کتابخانه آستان قدس رضوی وقف نموده است.^۳

در کتابخانه آستان قدس رضوی دو نسخه از این اثر به شماره‌های ۳۸۷ و ۴۱۸ نگهداری می‌شود^۴ همچنین در کتابخانه حضرت آیه‌الله مرعشی نجفی (ره) نسخه‌ی مخطوطی از این تعلیقه به شماره ۷۰۲۱ موجود است که با عناوین قوله قوله شروع می‌شود.

آغاز: قوله فی الوجود انه هو الحق مراده من هذا الوجود هو الوجود الذی هو مقابل المفهوم

انجام: قوله متعلق بذلک ای بالتقدیر و هذا ایضا نحو من سنه الله تعالی والصلوة علی من ختم به الرسالة این نسخه را محمود دیلمی به خط نستعلیق نوشته و عناوین آن با مشکی مشخص است.^۵

استاد سید جلال‌الدین آشتیانی می‌گوید: از میرزا ابوالحسن جلوه حواشی مفصل بر مقدمه و شرح قیصری بر فصوص ابن عربی تهیه نموده‌ام که با شرح فصوص چاپ می‌شود،^۶ این تعلیقه را منوچهر صدوقی سها نزد وی دیده است.

۸- حاشیه بر شرح منظومه حاج ملاهادی سبزواری

این شرح از آثار گرانقدر حکیم سبزواری است و موجب شهرت جهانی وی شد و در عصر حکیم در مرکز علوم عقلی یعنی تهران، جزو کتب درسی بود^۷ و مرحوم جلوه آن را تدریس می‌نمود و موضوع آن فلسفه و منطق است و جلوه بر آن حاشیه زده، از این اثر نسخه‌ای در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ضبط است. در ضمن ملا محمد هیدجی بر شرح منظومه حاشیه زده است.^۸

۹- رساله‌ای در وجود و اقسام آن

مختصری است در بیان وحدت و نحوه وجود واجب که بنا به نقل مرحوم حاج عمادالدین، این رساله تقریر جلوه و تحریر شاگردش حاج سید عباس شاهرودی می‌باشد، دو نسخه از این اثر به شماره‌های ۶۴۸ و ۱۱۷۳ در کتابخانه آستان قدس موجود است.^۹

۱۰- ربط حادث به قدیم

این رساله در حاشیه شرح هدایه ملاصدرا در تهران به

۱. فهرست الفبایی کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، محمد آصف فکری، ۱۳۶۹، ص ۵۹۹.

۲. همان، ص ۴۶۹.

۳. الذریعه، ج ۶، ص ۱۲۶.

۴. فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی. ج ۴. و نیز فهرست کتبی خطی حکمت و کلام آستان قدس رضوی، ج اول، ص ۵۲.

۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی. ج ۱۸، ص ۱۸۸.

۶. منتخباتی از آثار حکمای الهی ایران از عصر میرداماد و میرفندرسکی تا زمان حاضر مقدمه جلد چهارم.

۷. مجموعه رسائل حاج ملاهادی سبزواری. استاد جلال‌الدین آشتیانی، ص ۴۹.

۸. فهرست کتب خطی فارسی و عربی مجلس شورای اسلامی (ملی سابق) عبدالحسین حایری، ج ۵، ص ۱۵۸.

۹. فهرست کتب خطی کلام و حکمت و فلسفه آستان قدس رضوی. ج اول، ص ۳۸۱.

این کتاب را بعد از تصحیح و رفع اغلاط نساخان حاشیه نویسی کرده و یادداشتهای ارزنده ای بدان نوشته است.

۲۲- تصحیح و حاشیه نویسی بر کتاب تمهید القواعد ابن ترکه ابو حامد محمد اصفهانی معروف به ترکه رساله قواعد التوحید را در رد توهم شیخ اشراق (سهروردی) نوشته است و آن را با مسائل عرفانی آراسته، سپس نبیره او علی بن محمد بن محمد ترکه معروف به «ابن ترکه» آن را به صورت قال اقول در ۶۵ بند شرح نموده و آن را «تمهید القواعد» نامیده است که رساله ای عمیق و مشکل و اولین کتاب درسی عرفانی است چنانچه محمدرضا تنکابنی شاگرد مشهور جلوه اشاره نموده، جلوه قبل از تدریس، نسخه خطی آن را منقح نموده و در ضمن تدریس حواشی ارزنده ای بدان نوشته است.

۲۳- دیوان جلوه مشتمل بر قصاید و غزلیات و مثنویات تدوین شده در سال ۱۳۴۸ قمری توسط میرزا علیخان عبدالرسولی که به کوشش احمد سهیلی خوانساری چاپ شده است.

۲۴- مقدمه دیوان محمر و شرح حال آن شاعر که به همراه دیوان مزبور در سال ۱۳۱۲ هجری در تهران انتشار یافته است.

۲۵- شرح حال خود و خانواده که بنا به تقاضای اعتضاد السلطنه در سال ۱۲۹۴ هجری نوشت و در نامه دانشوران ناصری درج گردید.

۱. آثار الشیعه صاحب جواهر، ج ۶، ص ۵۶.

۲. تاریخ فلاسفه اسلام، ص ۴۱۱.

۳. فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ج سوم، صفحات ۱۳۳۸ و ۱۳۳۷.

۴. ۷، ۶، ۵، ۳. این چهار رساله در مجموعه ای به شماره ۸۰۸۱ در کتابخانه حضرت آیه الله مرعشی نجفی نگاهداری می شود و در جلد ۲۱ فهرست کتابهای خطی این کتابخانه صفحات ۸۰ تا ۸۲ معرفی شده اند.

چاپ رسیده است.^۱

۱۱- ترکیب و احکام آن

۱۲- حواشی بر مشاعر ملاصدرا که به انضمام رساله عرشیه ملاصدرا در تهران انتشار یافته است.

۱۳- حواشی بر کتاب مبداء و معاد ملاصدرا چاپ شده در سال ۱۳۱۳ قمری.

۱۴- حواشی بر شرح ملخص چغمینی که در تهران به سال ۱۳۱۱ چاپ شده است.^۲

۱۵- تصحیح مثنوی مولوی که مرحوم میرزا محمود کتابفروش آن را در تهران به طبع رسانید.

۱۶- جسم تعلیمی

در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد مجموعه ای به شماره ۶۰ نگاهداری می شود که «اصول المعارف» نام دارد و بخش نهم آن رساله ای است در حکمت به زبان عربی از میرزا ابوالحسن جلوه این نسخه را سید علی اکبر بن سید عبدالحسین در شعبان سال ۱۳۱۱ هجری قمری به خط شکسته نستعلیق نوشته است.^۳

۱۷- وجود الصور النوعیه

رساله ای است در فلسفه به زبان عربی. در این رساله مختصر مرحوم جلوه اثبات می کند که صور نوعیه در اجسام موجود است و جوهر می باشد.^۴

۱۸- انتزاع المفهوم الواحد

رساله ای است فلسفی و به زبان عربی که در آن چگونگی انتزاع مفهوم واحد را از حقایق متباینه بحث کرده است.^۵

۱۹- القضية المهمله هی القضية الطبیعیة

این رساله که در موضوع منطق است به زبان عربی نوشته شده و در آن حکیم جلوه اثبات می کند که قضیه مهمله همان قضیه طبیعی است.^۶

۲۰- بیان استجابة الدعا

در این اثر، جلوه ماهیت را بر سه قسم تقسیم نموده و دعا را از قسم دوم آنها می داند و نیز موثرترین وسیله استجابات آن را به شناخت کامل حضرت پروردگار مربوط می سازد.^۷

۲۱- تصحیح و یادداشت نویسی بر کتاب مصباح الانس ابن فناری

مصباح الانس از اصول صحف عرفان استدلالی و برهانی و از مآخذ کتاب اسفار است و در آن مسائل عرفانی و فلسفی با هم پیوند می یابند. مرحوم جلوه نسخه ای خطی از

